

A MAGYAR ORSZÁGALMÁRÓL

A Művészettörténeti Értesítőben érdekes cikket publikált Szikszay Béla a magyar országalma Anjou-címeréről.[1] Felhívta a figyelmet arra, hogy az országalma négyosztatú Anjou-magyar címeréhez hasonló található az V. László leánya, Mária síremlékét rejtő nápolyi Sta Maria Donnaregina-templom épségben maradt hét záróköve közül az egyikén. Ehhez hasonló négyosztásos Anjou-magyar címer ezeken kívül csak egy pénzérméről ismert.[2] Szikszay azt a lehetőséget veti fel, hogy az emlékek magyarországi Máriához köthetők, és az országalma címerének létrejötte 1292–1294-re tehető – ellentétben a címer s az egész országalma készítését is Károly Róbert magyar királyhoz kapcsoló s azt uralkodásának kezdetére datáló általánosan elfogadott nézetekkel.

Szikszay Béla tanulmánya nemcsak a konkrét észrevételek szempontjából bír jelentőséggel, hanem megközelítésének általános alapelvei miatt is. Megfigyeléseivel ugyanis rámutat arra, hogy a koronázási jelvényekkel foglalkozó szakirodalom néha kevésbé megalapozott, olykor légből kapott feltevéseket biztos tényként kezel, jelen esetben a négyosztású Anjou-magyar címernek Károly Róbert személyéhez kapcsolása esetében.[3] Ugyanakkor cikke arra is példát mutat, hogy a tények elfogulatlan kezelése, továbbá a részletek gondos vizsgálata és azok összevetése a szakirodalomban összegyűlt újabb információkkal lehetőséget kínál a korábbiakat meghaladó, pontosabb következtetéseket levonására is. Megközelítése számomra azért is figyelemre méltó, mert magam is hasonló elveket igyekeztem követni a magyar királyi korona készítésével kapcsolatos kérdések esetében.[4]

Hozzászólásomban elsősorban azt a kérdést igyekszem vizsgálni tárgyává tenni, hogy vajon maga az országalma egyidejűleg készült-e a rajta lévő címerrel, vagy nem. Ugyanis a szakirodalom általában evidenciaként fogadja el, hogy az országalma a zománcműves címerrel egységes ötvösműnek tekintendő.

Ipolyi Arnold a múlt században a magyar koronázási jelvényekről monografikus szándékkal írott munkájában szűk két oldalon emlékezett meg az országalmáról. Nehézkes fogalmazású szövegének egyik mondata azt sejteti, hogy talán felvetődött benne az a lehetőség, hogy a címer esetleg későbbi, de mire a mondat végére ért, ez a gondolata elenyészett. Ezt írta: „Hasonlóan a címér is Magyarország címérének az Anjou királyház korában használt, az Anjouk címérével összekötött alakjára mutat. E szerint a teke valószínűleg ekkor készülhetett, vagy hogy csak a címerek ekkor alkalmaztattak rá, (mert sajátlag mind a két oldalán hasonló címér volt a tekén, de egyik oldaláról már leesett), I. Károly vagy Nagy Lajos királyok korában”.[5] (Arra a kérdésre, hogy a jelenlegin kívül korábban volt-e más címer is az országalmán, később még visszatérek.

Mint látjuk majd, megalapozatlan az a feltételezés, hogy az országalmán korábban több, kettő vagy négy címerpajzs lett volna.) Ipolyi óta a kutatók általában azt feltételezik, hogy a címer egyidejű az országalmával, s annak datálásához szinte egyöntetűen a rajta látható címerpajzsot tekintik meghatározónak. Erre hivatkozva az országalma készítésének idejét a 14. század elejére teszik.[6] Azonban több tényező is arra utal: lehetséges, hogy maga a kettős kereszttel ellátott glóbusz korábbi, mint a rajta lévő címeres zománcclemez. Nézetem szerint ez meglehetősen valószínű. Az erre utaló tényezőket kívánom az alábbiakban ismertetni.

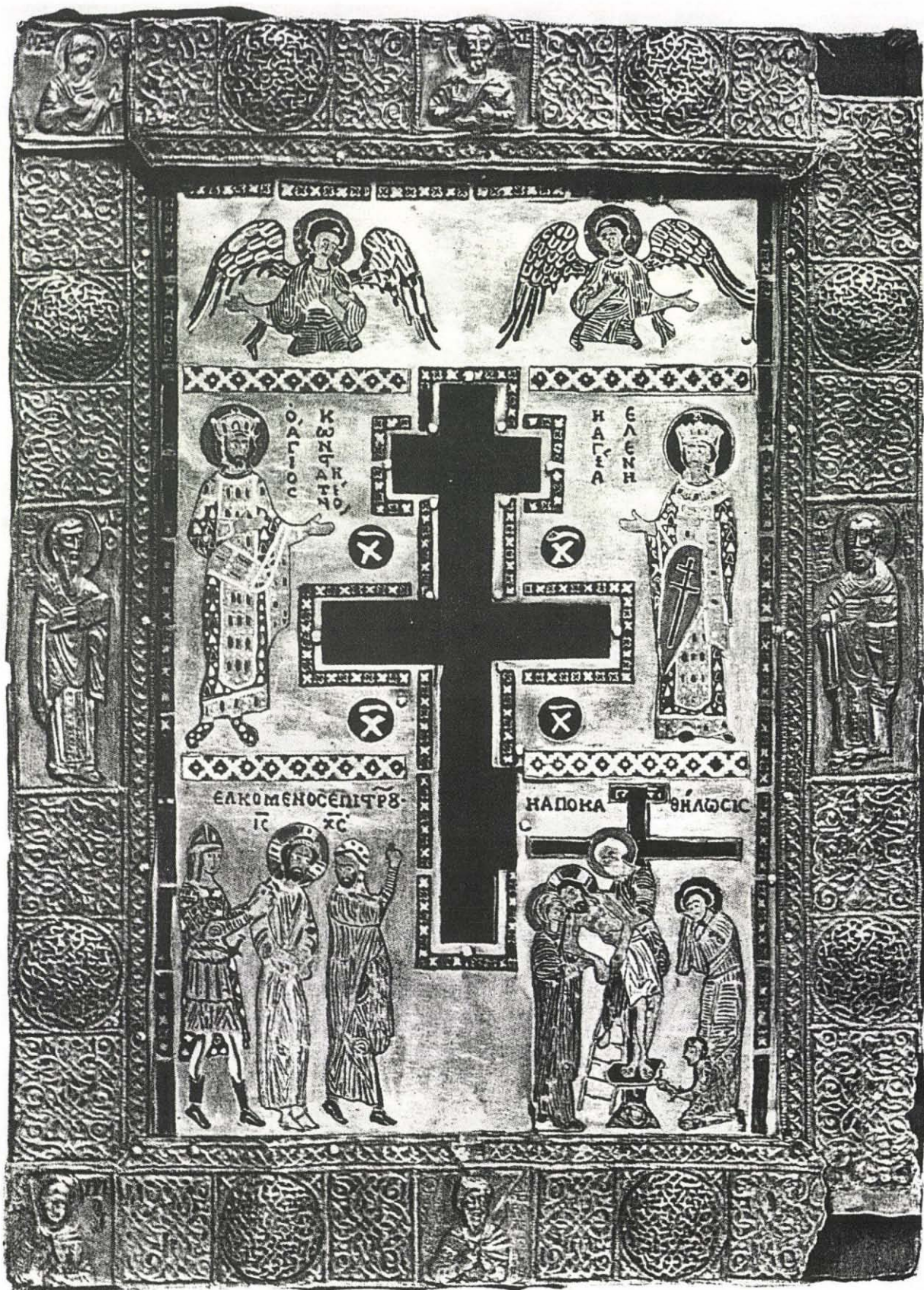
– A zománcozott címerpajzs nem illeszkedik szervesen az országalmához. Kovács Éva is úgy vélekedik: „Szokatlan és indokolatlan az oldalán lévő címerpajzs is: azt a feltételezést sugallja, hogy talán csak az eredeti arany koronázási glóbusz jelzészterű, esetleg votív célokra szolgáló másolatát készítette el Károly Róbert. Természetesen ez csupán egy – az országalma különösségei láttán feltámadt – gondolat”.[7]

– A zománcclemez aránytalanul kicsiny: az országalma a kettős kereszttel együtt 162 mm magas, a glóbusz horizontális átmérője 89 mm. A címerpajzs azonban csupán 19 mm magas és 15 mm széles. A címerpajzs sokkal inkább a tulajdonjog jelölésére szolgáló pótlólagos rátét, mint az ötvösműhöz tervezett eredeti dísz benyomását kelti.

– Alig hihető, hogy a magyar király ilyen egyszerű, puritán kivitelű uralkodói jelvényt készíttessen magának. Összehasonlítva az országalmát a magyar királyi család megrendelésére készült ötvösművekkel, a Gizellakeresztől kezdve III. András szárnyasoltárán keresztül az I. Lajos által Aachenbe küldött ötvösművekig, azt tapasztaljuk, hogy azok mindegyike ékkövekkel, filigránnal, illetve figurális díszítéssel ellátott műremek. Másfelől ha összehasonlítjuk a magyar országalmát a középkorban Nyugat-Európában készített és korunkra maradt más országalmákkal, a forma alapvető egyszerűsége ellenére azok mind jóval díszesebbek.[8] Ennyire egyszerű kivitelű, díszítetlen tárgyakat csak a halott uralkodó mellé, a koporsóba helyezett tárgyak között találunk.[9] Kovács Éva „nagyon szerény megjelenésű”-nek minősíti, és óvatos formában azt a gondolatot veti fel, hogy a ma ismert országalmát esetleg Károly Róbert eltemetésekor is (?) használták.[10]

– Fontos érvet szolgáltat az országalmának az Anjou-kornál korábbi eredete mellett az a tény, hogy nem egyszerű kereszttel, hanem kettős kereszttel díszítették. Ugyanis a kettős keresztes országalma-ábrázolás, bár ritka a magyarországi emlékeken, de már a 12. század végén felbukkan. A kettős kereszt eredetével és a magyarországi megjelenésével ezért az alábbiakban kissé bővebben foglalkozom.

1. Az esztergomi sztaurotéma (restaurálás előtti állapot)

Amint Hóman Bálint máig meghatározó jelentőségű tanulmányában megállapította, a kettős kereszt bizánci eredetű szimbólum.[11] Bár az egyszerű kereszt megszámlálhatatlan alkalommal található meg nyugat-európai ábrázolásokon, ezzel szemben a kettős kereszt gyakorlatilag nem fordul elő a 12. század végéig Nyugat-Európában. Mindössze két ilyen esetet talált Hóman: VII. Benedek pápa (974–984) ezüst dénárját, valamint a 12. és 13. század fordulóján élt Ludolf magdeburgi érsek (1192–1205) pénzérméjét említi. VII. Benedek esetén a bizánci befolyás könnyen valószínűsíthető II. Ottó császár bizánci származású felesége, Theophanu révén. A kettős keresztet lotharingiai kereszt és magyar kereszt elnevezésekkel is illetik, ámde a lotharingiai címerbe is a magyar címerből került a 15. században, és az aragóniai uralkodók is magyar közvetítéssel, II. András leányának házassága következtében vették fel címerükbe.[12] A bizánci ötvösműveken és pénzérméken viszont a kettős kereszt nagyon sokszor fordul elő. A későbbi magyarországi szakirodalom jelentős része magáévá tette Hóman alapvető téziseit.[13]

Kumorovitz Bernát is elfogadta Hóman megállapításait. Kimutatta továbbá, hogy a kettős kereszt felső, rövidebb keresztágának eredete a Pilátus által Krisztus keresztjére helyezett három nyelven írt tábla, a *titulus* szimbolikus ábrázolásában keresendő.[14] A kettős kereszt szimbólummá válását jól szemlélteti az ún. esztergomi sztaurotéka, amelyen a kettős kereszt három különböző funkcióban is megjelenik (1. kép). (A műtárgynak az 1950-es években végzett restaurálása előtti képét közlöm.[15]) A zománcművű belső tábla szemből nézve jobboldali alsó képe a keresztről való levételt ábrázolja, amelyen a kettős kereszt Jézus eredeti keresztjének ábrázolásaként jelenik meg. A tábla közepén lévő, zománcozott szegéllyel körbevett kettős kereszt maga az ereklye: az Úr keresztjének egy darabja. S a kettős kereszt, már mint a keresztény hit szimbóluma látható a szemből nézve jobboldalon ábrázolt Szent Heléna császárné ruházatán, a *loros* visszahajtott, pajzs alakú formát mutató részén. A császárné ruházatának a bizánci ábrázolásokon gyakran megjelenő, pajzs alakú részét korábban önálló ruhadarabnak gondolták és a *thorakion* névvel illeték, ez azonban téves elképzelés volt.[16]

A kettős kereszt legkorábbi magyarországi ábrázolása III. Béla 1190 körül vert érméjén, pajzsba foglalva tűnik fel.[17] Hóman III. Béla bizánci neveltetéséből vezeti le a kettős kereszt magyarországi felbukkanását. A kettős kereszt a 13. század folyamán számos királyi pecséten is megjelenik, s e folyamat eredményeképpen az országcímer meghatározó elemévé válik.

Ami az országalmát illeti, ez az uralkodói jelvény a bizánci ábrázolásokon, pénzérméken az 5. századtól kezdve folyamatosan megjelenik. Tipikus esetben a glóbusz tetején egyszerű keresztet látunk, de a 8. századtól kezdve előfordul a kettős kereszt, s a 11–12. században már több uralkodó érméjén találkozunk vele.[18] Meglepő módon Schramm azt az elképzelést fogalmazta meg, hogy a bizánci ábrázolásokon látható országalma nem valódi jelvény volt, hanem csak az uralkodói hatalom egy szimbóluma.[19] Fő érve az volt, hogy a bizánci forrásokban az uralkodói jelvények felsorolásában vagy a koronázási ceremónia leírásában a glóbusz nem szerepel. Deér József támadta ezt a felfogást,[20] de később Grierson is hajlott Schramm álláspontja felé, bár egyes országalma ábrázolásokkal kapcsolatban mégis arra a következtetésre jutott, hogy valódi tárgyak után készültek az érmék rajzai.[21]

Magyarországi eredetű ábrázolásokon is gyakori uralkodói jelvény az országalma. Legkorábban annak az 1031-ben hímzett miseruhának a király- és szentképein láthatjuk egyszerű kereszt formában, amelyből átalakítása után a koronázási palást készült. A 13–14. században számos magyar király érméjén megjelenik, azonban kivétel nélkül egyszerű kereszt országalma alakjában.[22] Hasonlóképp a magyarországi kódex- és ösnyomtatvány-miniatúrákon is egyszerű kereszt országalmát láthatunk.[23] A királyi pecsétek esetében már van némi változatosság; általában ugyan az országalma egyszerű kereszttel van ellátva, de akadnak kivételek is. A kettős kereszt országalma Imre király (1196–1204) nagy viaszpecsétjén,[24] majd IV. László (1272–1290) többféle kettőspecsétjén[25] és III. András (1290–1301) kettőspecsétjén tűnik fel.[26]

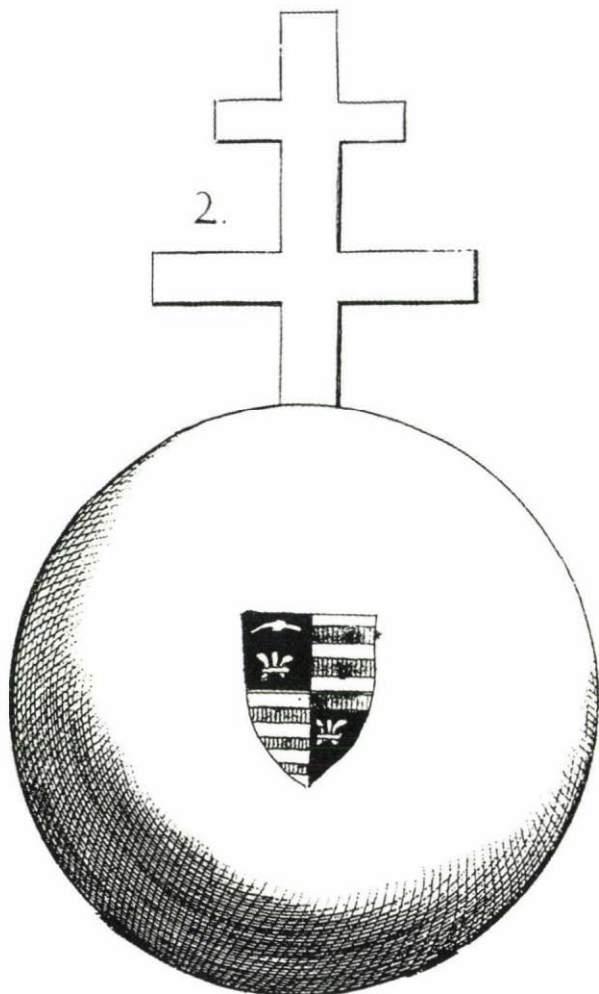
A középkori falfestmények között a kettős kereszt országalma ritka, egyik példája a tornaszentandrási ikerszentélyes plébániatemplom diadalívének déli oldalán található, a 14. század közepére datált, minden valószínűség szerint Szent Istvánt ábrázoló királyportré (2. kép).[27]

A pénzérmék esetében csak a 17. század elején, II. Mátyás aranyforintján jelenik meg a valódi országalmát helyesen mutató, kettős kereszt forma.[28] Hasonlóképpen II. Mátyás (1608–1619) érméjén találkozhatunk először a magyar királyi korona valóságghú ábrázolásával is.[29]

2. A tornaszentandrási templom kettőskeresztes országalmát tartó királyportréja (A szerző felvétele)

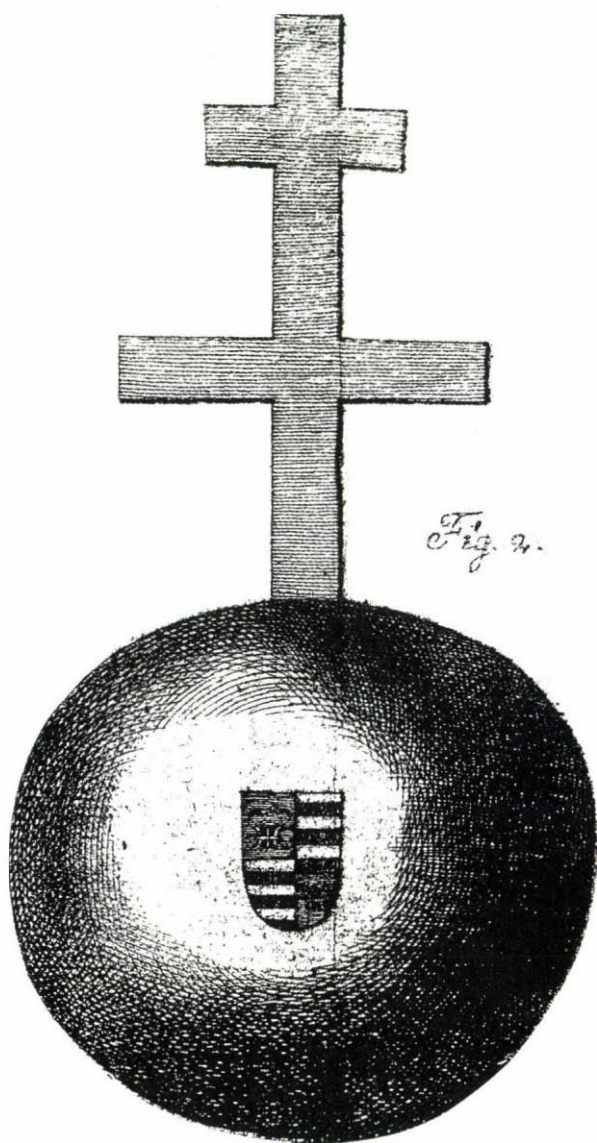
3. Az országalma rajza Decsy Sámuel 1792-ben kiadott könyvében

Hogyan értelmezhetjük ezeket a megfigyeléseket? Általánosságban megállapítható, hogy a nagyon finom rajzolatú bizánci érmék lehetőleg pontos jelvény- és öltözetábrázolásra törekedtek. Ennek természetesen némileg gátat szabott a méretek kicsinysege. A bizánci ábrázolások sokfélesége jól tükrözte az uralkodói jelvények sokféleségét is. A magyarországi emlékek esetében – különösen az Árpád-korban – az uralkodói jelvények ábrázolását a részletek pontatlan visszaadása, az elnagyoltság, gyakran a szimbolikus ábrázolás jellemezte. Ennek egyik oka a pénzérmék durvább rajzolata volt, másik konkrét oka pedig, hogy a verőtövek készítői, illetve a miniátorok feltehetően csak előképek alapján dolgozhattak és nem a konkrét uralkodói jelvények ismeretében. Ez vonatkozik mind a királyi koronára, mind a jogarra, és az országalmára.

Noha csak 1440-től szól írásos forrás az országalmáról,[30] az ábrázolások alapján kétségtelen, hogy már a 11. században is az uralkodó jelvényegyüttes része volt. A megszokottól, az előképtől eltérő ábrázolás viszont csak úgy magyarázható, hogy a művésznek alkalma volt a konkrét tárgyról információt szereznie. Az Imre király pecsétjén látható kettős kereszt országalma azt való-

színűsíti, hogy Imre országalmája valóban ilyen is volt, és ugyanez vonatkozik IV. Lászlóéra és III. Andráséra. Amikor viszont csak egyszerű keresztet látunk az érmék vagy pecsétek országalmáján, ennek oka lehet, hogy a rajz a konkrét tárgy ismerete nélkül készült, vagy egyszerűsített ábrázolásról van szó. Ezért nem zárható ki, hogy azoknak a 13. századi uralkodóknak is kettős kereszt országalmájuk volt – valószínűleg éppen ugyanaz az a tárgy –, akiknek pecsétjén nem ilyen látható.

Mivel a kettős kereszt ábrázolását legkorábban III. Béla érméjén találjuk és a kettős kereszttel ellátott országalma fia, Imre pecsétjén jelenik meg, ezért feltételezhető, hogy nemcsak e jelkép használatát, hanem magát a jelenleg ismert kettős kereszt országalmát is III. Béla hozta magával Bizáncból.

4. Az országalma rajza Koller József 1800-ban kiadott könyvében

A továbbiakban a Szikszay Béla cikkében említett néhány megállapításra szeretnék reflektálni. Egyik megjegyzésem a glóbusz anyagára vonatkozik. Szikszay ezt írja: „Az egyetlen biztosra vehető ismeretünk mindössze az anyagára vonatkozik, nevezetesen, hogy ... aranyozott ezüsből készült”. [31] Nincs tudomásom olyan vizsgálatról, amely egyértelműen megállapította volna, hogy az országalma alaplemeze, amelyet az aranyozás fed, valóban ezüst-e. Az 1867 előtti irodalom természetesen aranyból készítettnek tartotta a glóbuszt, ezt joggal tételezték fel a királyi koronázási jelvényegyüttes egyik darabjáról. Arra vonatkozóan, hogy a lemez valójában nem arany, az 1867. évi koronázási előkészületek során derült fény. A koronaőrök által felvett jegyzőkönyvben ugyanis ezt olvassuk: „Az úgynevezett aranyalma tetején duplakereszt létezik, közönséges sárgarézéből készítve üres golyóbist képez, a melyről a régi aranyzás már tökéletesen le lévő kopva, újólag valánk kénytelenek Müller aranyműves által galván módjára bearanyoztatni”. [32] Ennek megfelelően Ipolyi Arnold úgy fogalmaz, hogy a glóbusz „aranyozott fémlemezéből képezett egyszerű teke”. Azonban az 1867. évi koronázási emlékkönyvben megjelenik az az állítás, hogy az országalma „megaranyozott ezüst lemezből készült”. [33] s ez a feltételezés végigkíséri a szakirodalmat mind a mai napig. Bár Kovács Éva egyetlen késői publikációjában óvatosan „aranyozott fém”-nek minősítette, [34] máshol azonban aranyozott ezüstnek írta le. A biztos választ csak egy vizsgálat adhatná meg, mint ahogyan például a sokáig vitatott anyagú esztergomi sztaurotéka esetében is csak a restauráláskor derült ki egyértelműen, hogy a zománcképek alaplemeze ezüst – mégpedig 968 ezrelék finomságú. [35]

Cikkének elején Szikszay azt írja, hogy az országalma eredetileg két címer díszítette, de a másik az 1867-es koronázást megelőzően eltűnt. Irodalmi hivatkozásként az 1867-es koronázási emlékkönyvre és Ipolyi fentebb már említett munkájára utal. [36]

Nos, az általam ismert legkorábbi ilyen jellegű feltételezéssel Koller József monográfiájában találkoztam. A magyar királyi koronáról a források mintaszerű alkalmazásával megírt műve 1800-ban jelent meg. Koller a koronázási jelvények között a glóbusz színezetlen rajzát is közli (4. kép), [37] könnyen megállapíthatóan ez az ábra Decsy Sámuel nyolc évvel korábban megjelent könyvének színezett metszete alapján készült (3. kép). [38] A Decsy által közölt képen csak egyetlen címerpajzs látható – egyértelműen azonosítható a jelenleg is ismerttel –, és Decsy a szövegben sem utal arra, hogy bármikor is több címer lett volna az országalmán.

Koller viszont ezt írja: „*Pomo a quatuor partibus scuta totidem exilia adhaerebant, diversis, ut opinor, temporibus addita, ex quibus unum, quod etiamnum superest, Andegavensia Insignia cum Ungaricis conjuncta refert*”. [39] Magyarul: „Az almára négy részből ugyanannyi kicsi pajzs volt ráerősítve, melyek véleményem szerint különböző időkben lettek hozzáadva, s amelyek egyike, amely még most is rajta van, az Andegaviai [értsd: Anjou-] címert a magyar címerrel egyesítve ábrázolja”.

Koller könyvében rendkívüli alaposággal foglalkozott a koronával. Bár az országalmáról mindössze tíz sornyit írt, ebben mégis pontos forrásmegjelölések alapján közli, hogy IV. Béla és I. Károly pecsétjén megjelenik a kettős kereszt, továbbá, hogy I. Károly és I. Lajos pénzén is találunk kettős kereszt ábrázolást. Az a sejtésem, hogy a négy kicsi pajzsra vonatkozó állítása egy félreér-

tett, Kollerhez esetleg többszörös áttételen keresztül eljutott értesülésen alapulhat. Az eredeti információ talán ilyesmit tartalmazhatott, hogy: *Pomo quadripartitum scutum exile adhaerebat* – azaz: az almára négy részből álló kicsi pajzs volt ráerősítve – ami megfelel a valóságnak. De ez Kollerhez már torzítottan juthatott el: *Pomo a quatuor partibus scuta exilia adhaerebant*, azaz az almára négy részből kicsi pajzsok voltak ráerősítve.

Ezután fel-felbukkan az az elképzelés, hogy az országalmán korábban kettő vagy négy címer volt. 1867-ben Falk Miksa a Szikszay által hivatkozott „Koronázási emlékkönyvben” ezt írta: „Egy másik címer is volt az ország almáján, de, mivel a forrasztás gyenge volt, hihetőleg a koronázási jelvények legutóbbi elhurcoltatásánál elmosódott”. [40] Ez a megjegyzése a koronázási jelvények 1849-ben történt eladására vonatkozik. Ipolyi Arnold is megismétli ezt a feltételezést, amint a cikkem elején közölt idézetben olvasható. [41] Sőt, a korona történetével kapcsolatos kutatásaim során még 1889-ből is találkoztam olyan publikációval, amely – nyilván Koller József könyve alapján – azt írja az országalmáról: „A golyónak négy oldalán létezett címerekből csak egy van még rajta...”. [42]

Ezek a feltételezések minden alapot nélkülöznek, mutatják azonban azt a hiányérzetet, amelyet az okoz, hogy a glóbuszon csak egyetlen kicsiny címerdísz található. Annak a nyilvánvalóan jogos elvárásnak a megnyilvánulásai, hogy ha eredetileg is zománccsítéssel kívánták volna ellátni az országalma, feltehetően nemcsak egyetlen zománcképek került volna rá, hanem a címerpajzsok lennének legalább egy szimmetrikus párja a meglévővel átellenben. Sőt, azt is joggal várhatnánk, hogy zománccsímek kerültek volna a keresztre és a zománccsímek foglalatával is ellátták volna. Ezek hiánya csak megerősíti azt a feltételezést, hogy a glóbusz eredetileg minden zománccsím nélkül készült, s a címerpajzsot csak később, elsősorban feltehetően a tulajdonos azonosításának céljával kapta az uralkodói jelvényegyüttesnek ez a darabja.

Végül néhány megjegyzés a zománcozott címer speciális jellegzetességeivel kapcsolatban. A címerpajzs helyhez és időponthoz kapcsolása jelenleg nem tekinthető lezárt kérdésnek. Ebben az irányban tett jelentős lépés Szikszay Béla cikke. A megoldáshoz meghatározó fontosságú a címer két figyelemre méltó jellegzetessége.

Az egyik, hogy az Anjou-címert tartalmazó részekben egy vízszintes, lefelé három rövidke szárral ellátott vörös vonal látható, heraldikai szóhasználatlaltal élve a címerben háromszor ormózott tornagallér lebeg. Ez utóbbira Decsy Sámuel már a 18. század végén felfigyelt, legalábbis az első mezőben lévő címer esetében, s ez a könyvében lévő ábrán is jelezve van. Ezt írta róla: „A bal és felső mezőben lévő hármast lilium felett egy fél hold vagyoni ki festve...”. [43] (Decsy szóhasználatában a bal oldal szemből nézve értendő, ez a heraldikai szóhasználatban a jobb oldal.) A modern szakirodalomban először Bertényi Iván észrevételezte az országalma Anjou-címereiben megjelenő vörös tornagallérokat. [44] Hege-dűs András mutatott rá arra, hogy néhány magyarországi eredetű emléken, így Károly Róbert középecsétjén, továbbá második és harmadik nagypecsétjén és egy pénzerméjén is felbukkan ez a jellegzetesség. [45] Ugyancsak tornagalléros Anjou-címer látható az 1999 őszén a budai várban folytatott ásátásokon előkerült, jelenleg

5. Provence címere, tornagalléros címertöréssel

6. A nápolyi királyság címere

restaurálás alatt álló nagyméretű kárpitmaradványon is – ebben az esetben rutapajzsba foglalva.[46] A viszonylag ritka magyarországi előfordulásokkal szemben a tornagallér általános használatban volt az Anjou-ház által uralt tartományok címereiben már a 14. századtól kezdve, több évszázadon át, például megjelent Provence és Nápoly címerében (5–6. kép).[47]

Az országalmán lévő címerpajzs másik jellegzetessége negyedelt volta. Pontosabban azon négyosztatú címerek közé tartozik, amelyek átlós szimmetriát mutatnak, azaz az 1. és 4., illetve a 2. és 3. mezőben azonos címerek találhatók. Ezzel a jellegzetességgel viszont gyakorlatilag nem találkozunk a Károly Róbert-kori magyarországi emlékeken. Noha Gelre címerfestő 1334 és 1370 közöttre keltezett nagy gyűjteményében már előfordul négyosztásos címerpajzs.[48] egyetlen kivételtől eltekintve sem magyarországi, sem dél-itáliai, sem szlavón vagy dalmát pénzérméken sem találkoztam átlósan szimmetrikus, négyosztatú címerábrázolással a 14. század 80-as éveitől az időkig.[49]

Az egyetlen ilyen, a bevezetőben már említett négyosztású címerpajzsos pénzérme mindössze négy példányban ismert.[50] A 12 mm átmérőjű ezüst érmét először 1879-ben Érdy Kálmán ismertette.[51] Az Anjou-eredetet a hátoldali címerpajzs egyértelművé teszi, Károly Róbert pénzei közé annak alapján sorolta Érdy,

hogy egyrészt az előlapi királyportrét közelebb állónak találta Károly Róbert vereteihez, mint I. Lajoséihoz, másrészt az előlapon, a portré két oldalán alul látható liliumok I. Lajos pénzein nem fordulnak elő, míg Károly Róbert két pénzérméjén is megtalálhatók. Pohl Artur 1982-ben azt feltételezte, hogy ez az érme zágrábi veret,[52] ez utóbbi feltételezést azonban a korszakkal foglalkozó numizmatikusok nem fogadják el.[53]

Későbbi külföldi Anjou emlékeken azonban nem ritkán előfordul a negyedelt szimmetrikus címer, például a 6. képen látható nápolyi címerben. Ez utóbbi szoros analógiát mutat a magyar országalma címerével: az 1. és 4. negyedben a háromágú lebegő vörös tornagallérral díszített, kék mezőben arany liliumokkal telehintett Anjou-címert tartalmazza, viszont a 2. és 3. mezőben a Magyar Királyság vörös–ezüst sávós címere helyett a Jeruzsálemi Királyság címere található. Ez utóbbit a szárai között négy kicsiny jeruzsálemi keresztrel díszített nagy arany jeruzsálemi kereszt képezi.

A fentiek alapján tehát az országalma negyedelt címérének készítése valószínűbbnek tűnik külföldi, például nápolyi környezetben. A kérdés biztosabb megválaszolása azonban csak a heraldikai emlékmagyat alapos és szisztematikus feldolgozása után remélhető.

Holler László

JEGYZETEK

1 Szikszay Béla: Az országalma Anjou-címere. Művészettörténeti Értesítő XLIX. 2000, 285–297.

2 Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Budapest 1979, 449. = CNH II. 33. sz.

3 Kovács Éva: Udvari művesség. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1987, I., 221.

4 Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok 130. 1996, 907–964; valamint Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. II. Kinek készült eredetileg a magyar királyi korona? Budapest 1998

5 Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest 1886, 210.

6 Kovács Éva–Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Budapest 1980, Az országalma 94–95.

7 Kovács–Lovag (6. jegyzetben) i. m. 95.

8 P. E. Schramm: Sphaira, Globus, Reichsapfel. Stuttgart 1958.

9 Schramm (8. jegyzetben) i. m. Abb. 61a, 61b (Tafel 31), Abb. 89a, 90. (Tafel 43)

10 Kovács (3. jegyzetben) i. m. I., 221.

11 Hóman Bálint: A magyar czímer történetéhez. Turul. XXXVI. 1918–1921, 3–11.

12 Hóman (11. jegyzetben) i. m. 7.

13 Kovács Éva: A középkori magyar királyság jelvényeinek kérdéséhez. Székesfehérvár évszázadai. II. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1972, 103–112. (újra megjelent: Kovács Éva: Specis Modus Ordo. Budapest 1998, 173–181); Kovács Éva: Signum Crucis – Lignum Crucis. A magyar címer kettős ke-

resztjének ábrázolásáról. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. (Memoria Saecolorum Hungariae, 4) Budapest 1984, 407–423. (újra megjelent: *Kovács Éva*: *Specis Modus Ordo*. Budapest 1998, 341–351); *Bertényi Iván*: Címer-változatok a középkori Magyarországon. Levéltári Közlemények LIX. 1988, 3–80. (a 16. lábjegyzetben a legfontosabb irodalom bibliográfiáját nyújtja); *Székely György*: A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába. In: A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei. Reprint kiadás. Budapest 1989, 107–128. (több tévedéssel, hibás megállapítással)

14 *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar címer kettőskeresztje. Turul LV. 1941, 45–62. A hivatkozott megállapítás az 51. oldalon.

15 *Varjú Elemér*: Az esztergomi sztaurotéka. Magyar Művészet VII. 1931, 433–439.

16 *Bárányné Oberschall Magda*: Konstantinos Monomachos császár koronája. (Archeologica Hungarica, XXII) Budapest 1937, 23; valamint: The Oxford Dictionary of Byzantium. Ed. *Kazhdan, A. P.* Vol. II. New York–Oxford 1991, „Loros” címszó alatt: 1251–1252.

17 *Huszár* (2. jegyzetben) i. m. Nr. 69.

18 *Ph. Grierson*: Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Washington 1973.

19 *Schramm* (8. jegyzetben) i. m. Bizánccal kapcsolatban: 24–28.

20 *J. Deér*: Der Globus des spätrömischen und des byzantinischen Kaisers. Symbol oder Insigne? Byzantinische Zeitschrift LIV. 1961, 53–85, 291–318.

21 *Grierson* (18. jegyzetben) i. m. Vol. III. 131–133.

22 Az alábbiakban *Huszár* (2. jegyzetben) i. m. sorszámaim közlöm. II. András (1205–1235) Nr. 243.; IV. Béla (1235–1270) Nr. 293., 294., 296., 301.; V. István (1270–1272) Nr. 343., 345., 346.; III. András (1290–1301) Nr. 408., 426.; I. Károly (Károly Róbert, 1308–1342) Nr. 441., 442., 443., 444., 445., 448., I. (Nagy) Lajos (1342–1382) Nr. 514., 519., 522., 523., 524., 532., 542.;

23 A Képes Krónika miniatúráin vagy a Thuróczy-krónika metszetein.

24 *Deér* (20. jegyzetben) i. m. Abb. 1. (Tafel XII)

25 *Szentpétery Imre*: IV. László király pecsétváltoztatásai. Levéltári Közlemények. I. 1923, 310–320; *Deér, J.* (20. jegyzetben) i. m. Abb. 2. (Tafel XII.) Szentpétery megállapításait *Takács Imre* módosította in: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Kiállítási katalógus. Esztergom 2000, 32–32.

26 Megpecsételt történelem, i. m. 35. Az összes többi ismert Árpád-házi királyi pecséten csak egyszerű keresztet országalma látható. (Bodor Imre [Hadtörténeti Intézet és Múzeum] szíves szóbeli közlése.) A kézirat lezárása után jelent meg *Bodor Imre*: Árpád-kori pecsétjeink I. Az Árpád-ház pecsétjei. Katalógus. Turul LXXIV. 2001, 1–20.

27 *Valter Ilona*: A tornaszentandrás rk. templom kutatása, valamint *Schönerné Pusztai Ilona*: A tornaszentandrás rk. templom helyreállítása. In: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XIX. 1980, 99–141.

28 *Huszár* (2. jegyzetben) i. m. Nr. 1081.

29 Téves az a korábbi feltételezés, hogy II. Ulászló egyik guldinerjén a magyar királyi korona hű ábrázolása található. Ez az érme (*Huszár* (2. jegyzetben) i. m. Nr. 799) utánveret. Lásd: *Holler László*: Milyen koronája volt I. István királynak? In: Numizmatika és társtudományok. III. Nyíregyháza 1999, 69–79.

30 A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439–1440. Fordította *Mollay Károly*. Budapest 1978, 54.

31 *Szikszay* (1. jegyzetben) i. m. 293.

32 *Közli: Ipolyi* (5. jegyzetben) i. m. 211, 2. lábjegyzet

33 *Falk Miksa–Dux Adolf*: Koronázási Emlékkönyv. 1867. június 8. Pest 1867, 22.

34 *Kovács* (3. jegyzetben) i. m. I., 221.

35 *Somogyi Árpád*: Az esztergomi bizánci sztaurotéka. Budapest 1959, 14.

36 *Szikszay* (1. jegyzetben) i. m. 285., 2. jegyzet.

37 *Koller, Joseph*: De sacra regni Ungariae corona commentarius Quinque-Eclesiis. MDCCC. Tab. IV. Fig. 2.

38 *Decsy Sámuel*: A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története. Bécs 1792. II. Tábla, 2. ábra

39 *Koller* (37. jegyzetben) i. m. 227.

40 *Falk–Dux* (33. jegyzetben) i. m. 22.

41 *Ipolyi* (5. jegyzetben) i. m. 210.

42 A magyar szent korona Orsova melletti elásatása 1849-ben és megtalálása 1853-ban. Temesvár 1899, 26.

43 *Decsy* (38. jegyzetben) i. m. 53.

44 *Bertényi Iván*: A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. Művészettörténeti Értesítő XXXV. 1986, 56–66. Az utalás a 64. oldalon.

45 *Hegedűs András*: A tornagallér használata I. Károly pecsétjein. In: Megpecsételt történelem (25. jegyzetben) i. m. 6–10.

46 *Magyar Károly* (Budapesti Történeti Múzeum) szíves szóbeli közlése.

47 Tableau généalogique des Rois de France. Paris 1993. A tornagalléros Anjou-címer 14. századi használatára mutat példát a Gelre-féle címerkönyvben a szicíliai és a francia királyi címer. L. *Ghyzzy Pál*: Gelre herold címekkönyve. Turul. XXII. 1904, 1–12. A két címer rajza a 8. oldalon.

48 Gelre, héraut d'armes, 1334–1370. Wapenboek. Lásd: *Ghyzzy* (47. jegyzetben) i. m. I. Lajos címere négyosztatú pajzsban a 7. oldalon.

49 Magyarországi érmékről: *Huszár* (2. jegyzetben) i. m.; Dél-italiai érmékről: Corpus Nummorum Italicarum Vol. XIX. Italia meridionale Continentale – Napoli. Roma–Bologna 1940–1943. valamint: *Memmo Cagliati*: Le Monete del Reame delle due Sicilie. Da Carlo I. d'Angiò a Vittorio Emanuele. II. Fasc. I. Napoli 1911; szlavón és dalmát érmékről: *Ivan Rengejo*: Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien. Slavonien, Dalmatien und Bosnien. Graz 1959

50 A darabszámot említi: *Bertényi* (44. jegyzetben) i. m. 62.

51 *Érdy Kálmán*: Kiadatlan magyar érmek az Anjou királyok korából. Archeologiai Értesítő XIII. 1879, 392–395. Erről az érméről a 393–394. oldalakon ír.

52 *A. Pohl*: Münnzeichen und Meisterzeichen auf Ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540. Graz–Budapest 1982, Nr. 6. Pohl Artúr feltehetően az SC mesterjegy alapján gondolta zágrábi készítésűnek.

53 *Tóth Csaba* (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára) szíves szóbeli közlése.

HOLLER László H-1386 Budapest, Pf. 998.

Kulcsszavak: magyar koronázási jelvények, országalma, kettős kereszt, Anjou-magyar címer, bizánci ötvösművészet / *Key words*: royal insignia of Hungary, globe (as royal ensign), apostolic cross, arms of the Hungarian Angevins, Byzantine goldsmithing